

УДК 82-053.2.087.5(476)

К. В. Плясунова, магистрант (БДТУ)

РЕДАКТАРСКИ АНАЛІЗ СТЫЛЮ НАВУКОВА-ПАПУЛЯРНАГА ТВОРА ДЛЯ ДЗЯЦЕЙ

У публікацыі ахарактарызаваны асноўныя фактары, якія ўплываюць на стыль навукова-папулярнага твора для дзяцей. Прааналізаваны стыль навукова-папулярных выданняў з улікам узказаных фактараў. Тэарэтычныя высновы падмацоўваюцца прыкладамі з рускамоўных і беларускамоўных твораў сучасных беларускіх аўтараў. Вылучаны асноўныя станючыя і адмоўныя аспекты стылю ў гэтых выданнях. Вызначаны моўныя тэндэнцыі ў сучаснай дзіцячай літаратуры, якія характэрны для навукова-папулярнага стылю.

The article dwells upon the main factors for the style of the popular science works for children. The style of popular science books was analyzed in the light of these factors. The theoretical conclusions are supported by some examples from the Russian and Belarusian works of modern Belarusian writers. The basic positive and negative aspects of the style were noted in these publications. The article defines the language contemporary trends in children's literature, which characterizes the popular science style.

Уводзіны. Моўная структура навукова-папулярных выданняў для дзяцей, з аднаго боку, павінна быць сціснутай, лаканічнай, поўна адлюстроўваць змест твора, з другога — выразнай, выклікаць адпаведныя асацыяцыі, звяртацца не толькі да лагічнага, але і да эмацыянальнага аспекту ўспрымання, ствараючы пэўную сістэму прадстаўленняў і вобразаў.

Канкрэтныя патрабаванні да стылю дзіцячых навукова-папулярных выданняў нікім асобна не выдзяляліся. І гэта не дзіўна. Стыль дзіцячых навукова-папулярных выданняў вельмі складаны, таму што на яго ўплываюць розныя фактары. Трэба адзначыць, што некаторыя напрацоўкі па гэтай тэме ёсць у С. Г. Антонавай, С. А. Карайчанцавай [1, 3]. На аснове гэтага матэрыялу намі былі вылучаны фактары, якія ўплываюць на стыль навукова-папулярнай дзіцячай літаратуры:

- патрабаванні да навукова-папулярнага стылю;
- кірунак навукова-папулярнай літаратуры (уласна навукова-папулярны, навукова-мастацкі);
- жанр (стылістычныя прыкметы жанру);
- праблемна-тэматычны склад твора;
- творчая манера аўтара;
- моўныя тэндэнцыі ў сучаснай літаратуры;
- псіхалагічнае ўспрыманне тэксту дзецьмі пэўнага ўзросту.

Прааналізуем стыль навукова-папулярных выданняў для дзяцей з улікам названых аспектаў. Аб'ектам аналізу сталі творы беларускіх аўтараў, напісаныя за апошнія дзесяць гадоў на беларускай і рускай мовах.

Асноўная частка. Разгледзім кожны з названых фактараў, якія ўплываюць на стыль навукова-папулярнага твора, падрабязней.

Пры аналізе навукова-папулярных выданняў для дзяцей трэба ўлічваць асаблівасці стылю гэтага тыпу літаратуры. Стыль навукова-папулярных твораў асобна разглядаўся С. Г. Антонавай і В. І. Максімавым [1, 2]. Сінтэзуючы гэтыя даныя, можам адзначыць наступнае.

Прысутнасць фактычных даных і іх дакладнасць — адна з адметных рысаў навукова-папулярных выданняў. Напрыклад: *У 1345 г. у Лондане адчыняецца першая лекавая крама.* (Эўрыка / уклад. Н. В. Філіповіч. — Мінск: Юнацтва, 2001.) Ці: *Храмы ў імя свяціцеля Кірылы ёсць у вёсцы Баяры, што на Пінішчыне, і ў вёсцы Глаўсевічы Слонімскага раёна.* (Школьнікам аб праваслаўнай веры / Ф. А. Палачанін. — Мінск: Беларусь, 2006.)

Акрамя дакладнасці, пры напісанні навукова-папулярных твораў патрабуецца інфармацыйная насычанасць мовы. Да яе адносяцца навізна думак (нельга паўтараць адно і тое ж некалькі разоў), свежасць позірку на знаёмыя прадметы і іх нечаканы ракурс. Напрыклад, вось урывак з апісання расліны пасіфлоры: *Это не только нарядные декоративные растения. Некоторые виды «кавалерийской звезды» обладают целебными свойствами.* (Графимова, Г. В. Звёздныя загадкі / Г. В. Графимова. — Мінск: Нар. асвета, 2010.)

Для навукова-папулярных твораў характэрна лагічнасць выказвання, якая дасягаецца спецыяльнымі сродкамі. Гэта пабочныя словы, злучнікі, паўторы [2]. Напрыклад: *Ужо старажытныя грэкі і рымляне добра разумелі, што самы лепшы спосаб хутчэй пазбавіцца ад хваробы — гэта спазнаць яе прычыну. Таму што «са спыненнем прычыны спыняецца і дзеянне»* (злучнік «таму што»). *З цягам часу людзі адзначылі заканамернасці ў спалучэннях праяў розных хвароб. Напрыклад, хворы на печань жаліўся на страту апетыту. (Устаўное слова «напрыклад»).* Адным з першых лічыцца шпрыц Праваца, які Правац сканструяваў у 1853 годзе. Шпрыц складаўся са шклянога цыліндра ў аправе з цвёрдага каўчуку і металічнага стрыжня са скураным поршнем. Паўторы забяспечваюць дакладнасць і лагічнае абгрунтаванне інфармацыі. (Прыклады з кнігі: Эўрыка / уклад. Н. В. Філіповіч. — Мінск: Юнацтва, 2001.)

Абмежаванае выкарыстанне незнаёмых слоў і складаных канструкцый — яшчэ адна з адметных рысаў навукова-папулярных выданняў для дзяцей. Выкарыстанне новай лексікі ў гэксце для дзяцей мае свае межы. Калі без новага слова нельга абысціся, неабходна знайсці спосаб яго тлумачэння ў даступнай для дадзенай катэгорыі чытачоў форме. Вылучаючы галоўныя рысы паняцця, варта абавірацца на жыццёвы вопыт дзіцяці. Важна таксама паказаць дзіцяці, што слова, акрамя асноўнага сэнсу, можа мець розныя адценні або атрымаць прама процілеглае значэнне ў залежнасці ад таго, у якім кантэксце гэтае слова ўжываецца. Пажадана замяняць новыя словы сінанімічнымі або метафарычнымі азначэннямі. Уся новая лексіка абавязкова ўдакладняецца [1]. Напрыклад: *Тэмперамент — гэта своеасаблівае аснова, на якой грунтуецца характар чалавека. Пульта — густая, добра пасоленая зацірка з пшанічна-ячменнай або бабовай мукі, якую прыпраўлялі часнаком.* (Прыклады з кнігі: Эўрыка / уклад. Н. В. Філіповіч. — Мінск: Юнацтва, 2001.)

Такім чынам, адбываецца ўзбагачэнне лексічнага запасу дзіцяці.

Па мастацкай вобразнасці і эмацыянальным уздзеянні на чытача стыль навукова-папулярнай літаратуры набліжаецца да мастацкай. Каб зрабіць тэкст не толькі зразумелым, але і цікавым для дзіцяці, неабходна спалучэнне навукова-пазнавальнай і вобразнай асноў у апавяданні. Калі гаварыць пра навукова-папулярную літаратуру для дарослых, то тут выкарыстанне сродкаў мастацкай вобразнасці абмежавана. Але ў навукова-папулярнай літаратуры для дзяцей такія сродкі з'яўляюцца адным са спосабаў адаптаваць інфармацыю для чытача пэўнага ўзросту. Умела скарыстаныя сродкі ствараюць эмацыянальнасць выкладання, дапамагаюць адчуць аўтарскія адносіны да інфармацыі.

У прааналізаваных навукова-папулярных творах для дзяцей актыўна выкарыстоўваюцца перыфразы: «*жыццёвы бальзам*» = «*элексір даўгажывучасці*» = *панацэя*; «*анімалькулі*» = «*малюсенькія звяркi*» = *мікробы*; *Кірыла Тураўскі* = «*рускі златавуст*»; *Гіпакрат* = «*бацька медыцыны*». Аўтарамі распрацоўваюцца сінанімічныя рады: *Ф. Скарына — слаўны зямляк, сын беларускага народа.*

Часта выкарыстоўваюцца метафары, эпітэты, параўнанні, літоты:

Была ўжо глухая, позняя восень. (Эпітэт.)

Па небе плылі белыя, як авечкі, аблокі. (Метафара.)

Мядзведзь з дрэва зваліцца, як пераспелая груша. (Параўнанне.) *Яе заднія лапкі працягваюць як сапраўдныя вёслы.* (Параўнанне.)

З сапраўдных дыназаўраў на Зямлі застаўся хіба толькі адзін дыназаўрык. (Літота.) Прыклады з кнігі: Наварыч, А. Звяры / Мінск: Маст. літ., 2009. — 126 с.

Чым менш падрыхтавана аўдыторыя (дзеці з'яўляюцца найменш падрыхтаванай аўдыторыяй), тым большая ступень даступнасці і займальнасці неабходна, што, у сваю чаргу, патрабуе адпаведных стылістычных сродкаў.

Такім чынам, асаблівасці стылю папулярнага выкладання ў дзіцячай літаратуры залежаць ад яе чытача (узрост, інтарэсы, інтэлектуальны ўзровень). У кнігах для дашкольнікаў і малодшых школьнікаў аўтары выкарыстоўваюць розныя спосабы прыцягнення ўвагі і выклікання зацікаўленасці кнігай. Напрыклад, для дзяцей дашкольнага і малодшага школьнага ўзросту будзе вельмі актуальна «Чырвоная кніга ў казках і вершах» (Мінск: Літаратура і мастацтва, 2007). Тут апісваюцца расліны, занесеныя ў Чырвоную кнігу Беларусі. Пры гэтым пра кожную расліну ёсць звесткі навуковага характару, а побач даецца казка ці верш, дзе дзеючай асобай з'яўляецца гэта расліна. Такім чынам, аўтар паспяхова сумяшчае некалькі жанраў для больш яркага апісання расліны. Зразумела, што дзецям дашкольнага і малодшага школьнага ўзросту лягчэй успрымаць інфармацыю, пададзеную ў такім выглядзе.

У літаратуры для дзяцей сярэдняга і старэйшага школьнага ўзросту ўзмацняецца пазнавальны аспект. Актуальнымі становяцца навукова-папулярныя артыкулы, часцей за ўсё ўзятыя з дарослай літаратуры, але адаптаваныя для пэўнага ўзросту.

Стыль дзіцячых навукова-папулярных выданняў залежыць і ад іх кірунку. Выдзяляюць два кірункі навукова-папулярнай літаратуры: дыдактычны (або ўласна-папулярны) і мастацка-вобразны (або навукова-мастацкі), якія адрозніваюцца спосабамі падачы інфармацыі. Выхаванне цікавасці да навукі, навываў навуковага мыслення і г. д. ажыццяўляецца ў творах першага кірунку сродкамі папулярнага выкладання, даступнымі дзіцячаму ўспрымання. Пры гэтым займальнасць дасягаецца за кошт паўнацэннага раскрыцця сутнасці навукі. Такая літаратура здольна абудзіць у чытача захапленасць навукай, пашырыць яго ўяўленне аб навуковай дзейнасці.

Дыдактычная дзіцячая навукова-папулярная літаратура звяртаецца ў асноўным да чытачоў, у якіх інтарэс да навукі ўжо сфарміраваўся, існуе канкрэтнае ўяўленне аб прадмеце, патрэбнасць у пашырэнні ведаў. Творы мастацка-вобразнага кірунку адрасаваны чытачам, чыя цікавасць да навукі яшчэ не сфарміравалася, і імкнуча абудзіць

гэтую цікавасць [3]. Шырокае выкарыстанне мастацка-вобразных сродкаў, зварот да найбольш яркіх падзей складаюць вытокі займальнасці дадзенага кірунку ў дзіцячай навукова-папулярнай літаратуры.

Назву «навукова-мастацкі твор» ужываў А. Мароз у кнізе «Свет озарений» яшчэ ў 1980 г. (серыя «Жизнь замечательных идей». М., 1980). «На мой погляд, — піша ён, — навукова-мастацкі твор ёсць нейкі сплаў мастацкасці і пазнавальнасці. Формы прайвы мастацкасці могуць быць самымі разнастайнымі, гэтак жа, як ва ўласна мастацкай літаратуры. Зрэшты, няцяжка назваць найбольш звыклія для нас яе атрыбуты — прысутнасць у апавяданні асобы аўтара (альбо чалавека, ад імя якога яно вядзецца), наяўнасць іншых характараў, пэўны сюжэт, хоць бы пункцірна, які складаецца, можа быць, на першы погляд з рознабаковых эпізодаў, дыялогаў і г. д., аднак разам з тым аб'яднаных некаторай скразной мастацкай ідэяй...» (*Пераклад наш — К. П.*) [4].

Навукова-папулярныя творы сустракаюцца ў розных жанрах. Гэта і эсэ, і артыкулы, і нататкі, а таксама апавяданні, казкі і аповесці. Дзецям даступныя амаль усе жанры. Але кожны ўзрост аддае перавагу таму ці іншаму жанру. Самым маленькім, выдавочна, прызначана казка.

Для яе характэрны казачныя формулы, ці рытмізаваныя праявіныя фразы. Напрыклад: *Жылі-былі Янка ды Алена*. Тут рэдка дакладна вызначаны час і месца, дзе адбываюцца падзеі. Напрыклад: *Гэта было так даўно, што ніхто на зямлі не памятае гэтую гісторыю*. Ці: *І было гэта ў адным сяле*.

Адной з адметных рыс гэтага жанру з'яўляецца надзяленне жывёл, птушак чалавечымі здольнасцямі і якасцямі: *Самая смелая падбегла да яго і сказала...* (Пра птушку «Малы пагоніч»). Але ж і людзям надаюцца асаблівыя здольнасці: *Дзяўчына ператварылася ў белую курапатку з чорным хвостом*.

Знаходзяць сваё месца і сродкі мастацкай вобразнасці. Часта сустракаюцца паўторы: *даўным-даўно, святы святкаваць, гора гараваць*. Назіраецца сінтаксічны паралелізм: *І прачынаўся Алеська сярод ночы і плакаў, і прасіў Бога дапамагчы яму вярнуцца дамоў. І так у слязах пачынаўся для хлопчыка яшчэ адзін новы дзень, затым другі, трэці. І...*

Гэты жанр заўсёды багаты прыказкамі і прымаўкамі, устойлівымі выразамі: *Слязамі гора не падсалодзіш. А на вуліцы так цёмна, што хоць ты пальцам вока выкалі*. (Прыклады з кнігі: Чырвоная кніга ў казках і вершах / уклад. Р. А. Баравікова. — Мінск: Літ. і мастацтва, 2007.)

Сёння тэматыка для напісання навукова-папулярных твораў для дзяцей вельмі шы-

рокая: вылічальная тэхніка (Володько, Е. Н. Компьютер детям не игрушка. — Мінск: Бел. асоц. «Конкурс», 2011), псіхалогія (Нагорная, О. В. Книга про меня. — Мінск: В.И.З.А. Групп, 2009), этыка (Хорошие манеры / сост. М. Новикова. — Мінск: Современная школа, 2009), рэлігія (Горбова, С. Н. Евангелие для самых маленьких. — Мінск: Белорусский Экзархат, 2006), права (Ляшкевич, Ю. Права дзіцяці. — Мінск: ЮНІСЭФ, 2004), этнаграфія, фальклор (Волков, С. А. Волшебный сундук: герои славянской мифологии. — Мінск: Беларус. Энцыклапедыя, 2010) і г. д.

Асобна можна выдзеліць навукова-папулярныя выданні на рэлігійную тэму. Акрамя свайго павучальнага зместу, кніга мае багатую лексіку рэлігійнага кірунку, што таксама вельмі развівае чытача, узбагачае слоўнікавы запас. Напрыклад, у кнізе «Школьнікам аб праваслаўнай веры» (выдавецтва «Беларусь», 2006) аўтар Ф. А. Палачанін знаёміць чытачоў з новымі, хутчэй за ўсё дагэтуль невядомымі прадметамі і з'явамі:

Званіца — вежа, на якой вісяць званы.

Аналой — пераносны столік з прыгожым пакрывалам.

Пры гэтым тлумачэнні ўсе простыя і зразумелыя.

Некаторыя рэчы аўтар разглядае з іншага боку і дае нязвычайнае азначэнне:

Свечка — гэта сведчанне веры, дачынення чалавека да Богага святла.

Асобнае месца надаецца графічнаму выдзяленню важных рэлігійных паняццяў. Так, з вялікай літары пішуцца *Закон Божы, Бог Айцец, наш Збавіцель, Свяя Святая Царква, Неба, Царскія варты* і інш. Нават *Крыж* як сімвал перамогі *Хрыстовай над грахам і смерцю* таксама пачынаецца з вялікай літары.

Аўтар вельмі ўмела выкарыстоўвае сінанімічныя рады: *ангел = вястун; злыя духі = чэрці, дэмань, д'яблы*.

Трэба ўлічваць, што падобная літаратура цяжкая для ўспрымання дзяцямі, таму што ў ёй часта сустракаюцца вытрымкі з Пісанняў, малітвы на царкоўна-славянскай мове. Таму немалое значэнне тут мае індывідуальная падрыхтаванасць чытача і яго інтарэсы.

Асаблівасці навукова-папулярнай літаратуры даюць вялікі прастор для праяўлення аўтарскага стылю. Некаторыя аўтары выкарыстоўваюць дыялагічную форму падачы матэрыялу, каб засяродзіць увагу на чымсьці: *Почему же они светят? Почему же они днём на небе не видны?* (Графимова, Г. В. Звёздныя загадкі. Мінск: Нар. асвета, 2010.) Некаторыя — выкарыстоўваюць перыфразы: *калматы медаед, касалаты пасажыр* (пра мядзведзя) (Наварыч, А. Звяры / Мінск:

Маст. літ., 2009. Выкарыстанне сродкаў мастацкай вобразнасці вызначаецца творчым светаўспрыманнем аўтара, яго здольнасцю вобразнага бачання і асэнсавання рэчаіснасці.

Сёння многія аўтары ўключаюць у тэкст героя-апавядальніка, за якім рухаецца чытач на працягу ўсёй кнігі. Ствараюцца нават цэлыя серыі з такім героем («Расказы Деда Природоведа»).

Некаторыя аўтары правяраюць уважлівасць свайго маленькага чытача. Пасля асноўнай інфармацыі ў форме гульні могуць задавацца пытанні па прачытаным матэрыяле. Так складзена, напрыклад, «Игротека Деда Природоведа» (Трафимова, Г. В. Звёздные загадки. — Минск: Нар. асвета, 2010.)

Усе гэтыя прыёмы арганічныя для дзяцей малодшага і сярэдняга школьнага ўзросту. Аднак не ўсе выданні бездакорныя з пункту гледжання стылю.

У кнізе «Эўрыка» пісьменнік А. Марціновіч апавядае пра Ф. Скарыну і вельмі часта ўстаўляе цытаты з біблейскіх кніг на стараславянскай мове: *За пераклад іх Скарына браўся з упэўненасцю, што прытчы паспрыяюць «познанню мудрости и наказания и к поразумению слов разумности, и ко приятию научения умения суду и справедливости и истины, абы дана была малому хитрость и младенцу умение и разум».*

Між тым кніга адрасавана дзецям малодшага і сярэдняга школьнага ўзросту, і асабліва малодшым школьнікам такія цытаты будуць цяжкімі для разумення. Таксама ў гэтай кнізе аўтар часта выкарыстоўвае складаныя сінтаксічныя канструкцыі. Напрыклад: *Галоўнае, што гэтыя заўзятыя вынаходнікі Сярэднявечча сёе-тое для медыцыны зрабілі: шляхам перагонкі, асаджэння, крышталізацыі, фільтрацыі і іншымі спосабамі, якія яны ж вынайшлі і ўдасканалілі, вылучылі некаторыя мінеральныя дзейныя рэчывы ў чыстым выглядзе, атрымалі спірт, эфіры, сканструявалі прылады для штучнага атрымання рэчываў, значна развілі і палепшылі млынарскую справу.*

Акрамя таго, што сказ з'яўляецца вельмі складаным, не кожны малодшы школьнік ведае, што такое рэакцыі крышталізацыі ці асаджэння; далей гэтыя тэрміны таксама не ўдакладняюцца.

І наогул, можна адзначыць, што асноўныя недахопы ў сучасных навукова-папулярных выданнях звязаны перш за ўсё з лексічным адборам

і ўжываннем сінтаксічных канструкцый, якія не адпавядаюць чытацкаму адрасу.

Заклучэнне. Апошнім часам назіраецца тэндэнцыя павелічэння выпуску дзіцячых навукова-папулярных кніг. Мала таго, некаторыя даследчыкі лічаць, што адбыўся перанос увагі чытачоў і выдаўцоў з дарослай навукова-папулярнай літаратуры на дзіцячую. І гэта не выпадкова: без такой літаратуры немагчыма выхаванне паўнацэннага сучаснага чалавека. На паліцах кніжных магазінаў пачалі з'яўляцца якасныя, ілюстраваныя кнігі для дзяцей літаральна па кожнай навуцы: ад этнаграфіі і фальклору да вылічальнай тэхнікі. Але перавага аддаецца твораў пра гісторыю Беларусі і яе прыроду.

З'явілася новая мультымедычная форма навукова-папулярнай літаратуры, якая аблягчае працэс засваення новых ведаў і робіць яго менш руцінным, — гэта дыскі пазнавальнага характару. Але стыль падобных навукова-папулярных выданняў, як правіла, застаецца па-за ўвагай аўтараў і рэдактараў.

З'яўляюцца і спецыялізаваныя сайты, на якіх можна набыць навукова-пазнавальную літаратуру: Poliglot.by. Mystery.by. На жаль, на такіх сайтах амаль няма беларускіх выданняў.

У цэлым можна адзначыць, што стыль навукова-папулярных выданняў вельмі разнастайны. Няма адназначных правілаў і падыходаў да яго. Тут арганічна спалучаюцца прыкметы казкі і артыкула публіцыстычнага кірунку. Сучасныя беларускія пісьменнікі, як правіла, добра валодаюць стылем у розных яго праявах. Але часам сустракаюцца і не вельмі ўдалыя прыклады як аўтарскай, так і рэдактарскай працы.

Літаратура

1. Антонова, С. Г. Редакторская подготовка изданий / С. Г. Антонова. — М.: МГУП, 2002. — 468 с.
2. Стилистика и литературное редактирование: учебник / под ред. В. И. Максимова. — М.: Гардарики, 2007. — 653 с.
3. Карайченцева, С. А. Книговедение: литературно-художественная и детская книга. Издания по философии и искусству / С. А. Карайченцева. — М.: МГУП, 2004. — 423 с.
4. Ребров, М. Грани популяризации науки, или пути к читателю. — М.: Наука, 1981. — 234 с.

Паступіла 13.03.2012